

سیاست و حکومت در خاورمیانه

دکتر حبیب‌اله ابوالحسن شیرازی
دکتر اوسلان قربانی شیخ‌نشین
دکتر رضا سیمبر

تهران

۱۳۹۰

سرشناسه: ابوالحسن شیرازی، حبیب‌الله، ۱۳۴۲-
عنوان و نام پدیدآورندگان: سیاست و حکومت در خاورمیانه / حبیب‌الله ابوالحسن شیرازی، ارسلان قربانی
شیخ‌نشین، رضا سیمبر.

مشخصات نشر: تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه
علوم انسانی؛ دانشگاه تربیت معلم، ۱۳۹۰.

مشخصات ظاهری: هفت، ۲۶۰ ص.

فروست: «سمت»؛ ۱۴۷۷. علوم سیاسی: ۴۷.

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۳۰-۶۲۳-۴ ۳۶۰۰۰ ریال

وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا

Politics and Government in the Middle East.

یادداشت: پشت جلد به انگلیسی؛

یادداشت: کتابخانه: ص. ۲۳۸-۲۵۰؛ همچنین به صورت زیرنویس.

یادداشت: نمایه.

موضوع: خاورمیانه — سیاست و حکومت

موضوع: خاورمیانه — جنبه‌های استراتژیکی

موضوع: خاورمیانه — اوضاع اجتماعی

موضوع: خاورمیانه — اوضاع اقتصادی — قرن ۲۰ م

شناسه افزوده: قربانی شیخ‌نشین، ارسلان، ۱۳۴۰-

شناسه افزوده: سیمبر، رضا، ۱۳۴۳-

شناسه افزوده: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم
انسانی.

شناسه افزوده: دانشگاه تربیت معلم.

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۰ ۹ س ۲ الف / ۱۸ / DS۶۳

رده‌بندی دیویی: ۹۵۶/۴

شماره کتابشناسی ملی: ۲۴۲۱۹۶۵

سیاست و حکومت در خاورمیانه

دکتر حبیب‌الله ابوالحسن شیرازی (دانشیار دانشکده علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد
تهران مرکزی)، دکتر ارسلان قربانی شیخ‌نشین (دانشیار دانشگاه تربیت معلم)، دکتر رضا سیمبر
(دانشیار دانشگاه گیلان)

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم
انسانی و دانشگاه تربیت معلم

چاپ اول: تابستان ۱۳۹۰

تعداد: ۱۰۰۰

حروفچینی و لیتوگرافی: «سمت»

چاپ: گلها (قم)، صحافی: زرین (قم)

قیمت: ۳۶۰۰۰ ریال. در این نوبت چاپ قیمت مذکور ثابت است و فروشندگان و عوامل
توزیع مجاز به تغییر آن نیستند.

هر شخص حقیقی یا حقوقی که تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشران یا مؤلف، نشر یا
پخش یا عرضه یا تکثیر یا تجدید چاپ نماید، مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

تهران: بزرگراه جلال آل احمد، غرب پل یادگار امام (ره)، روبه‌روی پمپ گاز، کد پستی: ۱۴۶۳۶،
تلفن: ۴۴۲۴۶۲۵۰، نمابر: ۴۴۲۴۸۷۷۷.

نشانی:

www.samt.ac.ir

info@samt.ac.ir

تهران، خیابان شهید دکتر مفتاح، شماره ۴۳، دانشگاه تربیت معلم، کد پستی: ۱۵۷۱۹-۱۴۹۱۱، تلفن:

www.tmu.ac.ir

۸۸۴۸۹۴۴ نمابر: ۸۸۸۱۵۵۸۰ pajooohesh@tmu.ac.ir

پیام پژوهش

نیاز گسترده دانشگاهها به متون درسی، به ویژه در رشته‌های علوم انسانی، و محدود بودن امکانات مراکز علمی و پژوهشی که خود را موظف به پاسخگویی به این نیازها می‌دانند، ایجاب می‌کند امکانات موجود با همکاری دانشگاهها و مراکز پژوهشی در مسیر اهداف مشترک به خدمت گرفته شود تا افزون بر ارتقای کیفی و کمی منابع درسی از دوباره کاری جلوگیری به عمل آید.

به همین منظور، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی و دانشگاه تربیت معلم، سومین کار مشترک خود را با انتشار کتاب سیاست و حکومت در خاورمیانه به جامعه علمی کشور عرضه می‌کنند.

این کتاب برای دانشجویان رشته علوم سیاسی در مقطع کارشناسی به عنوان منبع اصلی درس «سیاست و حکومت در خاورمیانه» به ارزش ۲ واحد تدوین شده است. امید است علاوه بر جامعه دانشگاهی، سایر علاقه‌مندان نیز از آن بهره‌مند شوند.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۵	فصل اول: ویژگیهای کلی منطقه خاورمیانه
۵	خاورمیانه
۹	جغرافیای سیاسی خاورمیانه و ویژگیهای آن در نظام هژمونی
۱۵	جغرافیای طبیعی
۱۸	جغرافیای انسانی
۲۴	جغرافیای اقتصادی
۲۷	جغرافیای استراتژیک
۳۲	فصل دوم: فرایند ملت‌سازی در خاورمیانه
۳۳	الف) مراحل و بنیادهای ملت‌سازی در خاورمیانه
۳۴	۱. ظهور دولتها مقدمه ملت‌سازی
۳۶	۲. نقش ملی‌گرایی در شخصیت و هویت‌سازی ملی
۴۴	۳. نقش ملی‌گرایی عربی در ظهور ملت - دولتها
۴۶	۴. نقش نفت در ملت‌سازی
۴۷	ب) تحولات و چالشهای ملت‌سازی در خاورمیانه
۴۷	۱. مسائل نوظهور در فرایند ملت‌سازی جوامع چندقومی
۵۰	۲. چالشهای نوظهور در ملت‌سازی جوامع همسان
۵۲	فصل سوم: نظام منطقه‌ای خاورمیانه
۵۳	جهان عرب
۵۹	۱. عربستان سعودی

۶۴	۲. عراق
۷۱	۳. کویت
۷۷	۴. سوریه
۸۰	۵. اردن
۸۴	۶. امارات متحده عربی
۸۸	۷. قطر
۹۶	۸. بحرین
۹۹	۹. مصر
۱۰۱	۱۰. لبنان
۱۰۹	۱۱. الجزایر
۱۱۶	جهان غیر عرب
۱۴۴	۱. ایران در هر سه جهانی، حوزه خلیج فارس و خاورمیانه
۱۵۹	۲. ترکیه
۱۶۶	۳. رژیم اشغالگر
۱۷۶	فصل چهارم: اصول و الگوهای سیاست خارجی در خاورمیانه
۱۷۶	امپریالیسم و ملی گرایی
۱۷۹	جنگ و تکوین دولت
۱۸۶	نفت و اسلام سیاسی
۱۹۲	فصل پنجم: ماهیت بحران در کشورهای خاورمیانه
۱۹۳	الف) عوامل درون ساختی منازعه در کشورهای خاورمیانه
۱۹۳	عدم توسعه مفهوم دولت - ملت در کشورهای منطقه خاورمیانه
۱۹۳	تقدم منافع فردی بر منافع ملی کارگزاران کشورهای خاورمیانه
۱۹۴	عقب ماندگی و ناهماهنگیها در ساختار سیاسی و اقتصادی ...
۲۰۰	نفوذپذیری از دولتهای بزرگ
۲۰۰	رویکردها و گرایشهای مبتنی بر اسلام گرایی رادیکال و ...
۲۰۱	ب) مؤلفه های منطقه ای تأثیر گذار بر روند صلح خاورمیانه

۲۰۳	نقش ملی گرایی عربی در منازعات خاورمیانه
۲۰۴	اقلیتها و نزاعهای قومی
۲۲۶	نقش اسلام گرایی رادیکال در روند صلح خاورمیانه
۲۲۸	اختلافات سرزمینی
۲۳۰	فصل ششم: خاورمیانه در هزاره سوم
۲۳۱	میراث استعمار: روابط شرق و غرب
۲۳۲	آینده ملت عرب
۲۳۳	چارچوب اقتصاد سیاسی
۲۳۴	ادامه درگیری
۲۳۵	اسلام سیاسی: سیاست آینده
۲۳۵	مشاجرات قومی
۲۳۸	کتابنامه
۲۵۱	نمایه

مقدمه

در آغاز هزاره سوم، خاورمیانه همچنان یکی از مناطق مهم، استراتژیک و در عین حال بحران‌ساز در جهان است که در مقایسه با سایر مناطق دیگر این کره خاکی از اهمیت فراوانی برخوردار است. جنگ‌های طولانی در چندین دهه قبل و درگیری‌های قومیتی و رقابت‌های واحدهای سیاسی منطقه برای کنترل منطقه ناشی از این اهمیت است. مسائل این منطقه، محل تداخل منافع بازیگران خارجی بوده، و این تداخل با ساخت قدرت در درون کشورهای منطقه ارتباط زیادی دارد. امروزه عواملی مانند منطق و شیوه توزیع قدرت در منطقه بین‌المللی، مشروعیت رژیم‌های حاکم و چالش سنت - مدرنیته، دوام یا زوال حکومت‌های منطقه را تعیین می‌کند. در چنین شرایط پیچیده‌ای است که تهدیدات خارجی با آسیب‌پذیری داخلی هماهنگ شده و بحران و منازعه منطقه‌ای شکل می‌گیرد. از سوی دیگر، منطقه خاورمیانه پس از لشکرکشی امریکا و متحدانش به بهانه مبارزه با تروریسم دور جدیدی از بحران‌ها را تجربه می‌کند که صلح و امنیت در منطقه را به چالش کشیده است.

خاورمیانه که زمانی از مناطق مستقل جهان محسوب می‌شد، در حال حاضر به منطقه نفوذ غرب تبدیل شده است. این منطقه به ظاهر نفوذپذیر، به واسطه برخورداری از ویژگی‌های فرهنگی خاص در برابر اعمال نفوذ، سرسختانه مقاومت می‌کند. ژئواستراتژیک بودن منطقه خاورمیانه و حضور تحمیلی رژیم اشغالگر در آن و از همه مهم‌تر ادعای قدرتهای بزرگ مبنی بر داشتن منافع حیاتی در این منطقه، باعث اهمیت بیشتر آن در دوران پساستعماری شده است. در نظر ساختارگرایان، تحلیل منطقه خاورمیانه در سطح جهانی معطوف به روابط مرکز و پیرامون است. با

فروپاشی امپراتوری عثمانی و تشکیل دولتهای جدید، کشورهای مذکور برای حفظ امنیتشان همچنان به غرب وابسته‌اند. وابستگی اقتصادی خاورمیانه به غرب، باعث می‌شود تا سیاست خارجی این کشورها جهت‌گیری خود را در راستای فراهم ساختن امنیت به منظور جلب سرمایه‌گذاری، تنظیم کند. تداوم وابستگی کشورهای پیرامون در خاورمیانه به دولتهای مرکز در غرب، منوط به حاکمیت نخبگان وابسته در این کشورهاست. در صورت عدم تأمین منافع کشورهای مرکز از طریق نخبگان وابسته، دولتهای قدرتمند از راههایی همچون قطع کمکها، تحریم اقتصادی و هر از گاهی قدرت نظامی استفاده می‌کنند.

طبق دیدگاه واقع‌گرایی در منطقه خاورمیانه، دولت بازیگر اصلی در عرصه سیاست خارجی است. واقع‌گرایان معتقدند که نخبگان، نمایندگان مردم وفاداری‌اند که دخالت بیگانگان در سیاست خارجی کشورشان به منزله توهین تلقی می‌شود. اما دولتهای خاورمیانه، فاقد نفوذپذیری و هویت ملی قابل اعتماد به عنوان مشخصه‌های دولت در نظریه واقع‌گرایی است. هویت‌های داخلی و فرادولتی وفاداری دولت نسبت به برخی قدرتها را به چالش می‌کشد. بازستان‌خواهی به مفهوم نارضایتی مردم از عدم تجانس میان مرزهای سرزمینی و جوامع ذهنی و خیالی، عامل دیگری در ایجاد تنش است. این وضعیت ناشی از رفتار قومیتها و یا فرقه‌های مذهبی در درون دولتهاست که در طول مرزهای مشترک به اختلافها دامن می‌زنند. هویت‌های فرادولتی از جمله دیگر عوامل مهم در سیاست‌گذاری کشورهای منطقه محبوب می‌شوند. در منطقه خاورمیانه، وفاداری مردم به ویژه به دولتهای عربی در قالب یک ملت خاص، در حضور هویت‌های قدرتمندی همچون حمیت عربی کم‌رنگ می‌شود. این موضوع باعث می‌شود تا در عرصه سیاست‌گذاری خارجی، نخبگان حاکم میان پان‌عریسم و مصالح دولت دچار دوگانگی شوند. در این میان نخبگان دولتی نیز در رقابت با سایر دولتهای عرب می‌کوشند تا با دامن زدن به هویت‌های پان‌عربیستی و تکیه بر جاذبه‌های ایدئولوژیک، رهبری اعراب را به دست گیرند.

حادثه یازده سپتامبر و موضوعیت یافتن تروریسم و القاعده، فرصت بسیار

مغتنمی را برای امریکا فراهم آورد تا طرح خاورمیانه بزرگ را عملیاتی نماید. سردمداران کاخ سفید درصدد بودند در این مرحله با ساقط کردن دولتهای شرور، دولتهای همراه با خود را جایگزین آنها کنند. اما دیری نپایید که متوجه شدند پروژه دولت سازی نه تنها به شکل گیری و به روی کار آمدن دولتهای همسود نمی انجامد، بلکه فرصتی را برای اسلام گرایان فراهم می سازد تا با استفاده از آن، به صورت دموکراتیک، از نردبان قدرت بالا روند.

پیروزی مجاهدین افغان و تشکیل مجلس قانون گذاری اسلامی در افغانستان، پیروزی ائتلاف یکپارچه در عراق و روی کار آمدن دولت اسلامی، پیروزی حزب الله در انتخابات پارلمانی لبنان و مشارکت در دولت این کشور، پیروزی حماس در فلسطین و پیروزی اسلام گرایان شیعه در انتخابات شهرداری استانهای شرقی عربستان، از یک سو طرح خاورمیانه بزرگ امریکا را در اولین گام با مانع بسیار بلندی مواجه ساخت و از سوی دیگر معادلاتی را در منطقه رقم زد که امروزه از آن به عنوان ساخت خاورمیانه اسلامی یاد می کنند و این مهم نه تنها با اهداف و راهبردهای خاورمیانه ای نظام سلطه مغایرت داشت، بلکه منافع آنها را نیز به خطر می انداخت.

این کتاب شامل شش فصل است. فصل اول به ویژگیهای کلی منطقه خاورمیانه می پردازد. فصل دوم به تشریح فرایند مراحل و پیادهای ملت سازی در خاورمیانه و چالشهای آن می پردازد. فصل سوم، نظام منطقه ای خاورمیانه را در دو بخش جهان عرب و غیر عرب تجزیه و تحلیل می کند. فصل چهارم، اصول و الگوهای سیاست خارجی در خاورمیانه را مورد بحث قرار می دهد. فصل پنجم درخصوص ماهیت بحران در کشورهای خاورمیانه به طور مبسوط مطالبی را ارائه می دهد. در آخرین فصل، به خاورمیانه در هزاره سوم، چشم اندازها و راهکارهای پیشنهادی اشاره شده است.

امید است که کتاب حاضر بتواند به نحو مطلوبی نظام سیاسی خاورمیانه،

نهادهای حکومتی و احزاب سیاسی کشورهای موجود در آن را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهد. متن این کتاب براساس سرفصلهای مصوب شورای عالی برنامه‌ریزی تهیه شده است.

دکتر حبیب‌اله ابوالحسن شیرازی

دانشیار دانشکده علوم سیاسی

دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی

دکتر ارسلان قربانی شیخ‌نشین

دانشیار دانشگاه تربیت معلم

دکتر رضا سیمبر

دانشیار دانشگاه گیلان

www.ketab.ir